

LEV NİKOLAYEVIÇ GUMİLYOV, “*Tıyaçetletie vokrug Kaspiya*”, Azerbayd-
janskoye Gosudarstvennoye İzdatel’stvo, Baku 1991, 312 s. (L.N. GUMİLEV,
Hazar Etrafının Bin Yıllığı, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Baku. 1992, 312
s.)

Yukanda, aslından kelime kelime çevirerek verdiğimiz eserin Rusça adı o kadar kısa yazılmış ki, yalnız kapağına bakmakla konusunu açık olarak anlamak mümkün değildir. Ancak eseri açıp ilk sayfasından birkaç cümle okuduktan sonra bunun “Eurasia”da yaşamış halkların bin yıllık tarihi ile ilgili olduğunu görüyoruz. Bu yüzden kitabın adı Azerbaycan şivesine: “Hazar etrafı halkların bin yıllık tarihi” diye açıklanarak çevrilmiş bulunmaktadır (s. 309).

Yazar eserini şu sözlerle takdim ediyor:

“Avrupa tarihçilerinin ilmî zihniyeti, uzun zaman merkezîyetçilik esasına dayanmıştır. F. Hegel devrinden beri Avrupa’da şu kanaat hakimdi: Medeniyetin ilerlemesi, eski Yahudilik, Grek ve Roma kademelerinden geçerek Batı Avrupa’nın Roma-German dünyasında zirvesini bulmuştur. Bunlar etraftan ‘tarihsiz’ veya ‘geri kalmış’ halklarla çevrilmiş bulunuyordu. Çin tarihçilerinin düşünceleri de buna benziyordu, ancak onlara göre medeniyetin merkezi, büyük bozkırdan ‘uzun duvar’la ayrılmış bulunan kendi ‘Orta ülke’leri idi. Hindistan ise kuzeyden Himalaya, batıdan Blüecistan çölleri ve doğudan geçit vermeyen tropik ormanlarla çevrili olup, Brahman bilginlerine göre üzerinde durulmaya değer yegâne ülke idi. Bu yüzden dünya tarihi ve dünya coğrafyası bu ülkeleri ilgilendirmiyordu. Kendileri için bir hodbinlik ve öğünme kaynağı olan saydığımız bu merkezlerin dışında Akdenizin güneydoğu sahilince uzanan ‘Afrasia’ dediğimiz geniş bir bölge daha vardı. Buna dikkat etmeden olmazdı.

Fakat Batı Avrupa ile Çin arasında uzanan, özel iklimi, çok çeşitli halkları ve orijinal kültürü bulunan ‘Eurasia’ dediğimiz muazzam ülke ile onlar uzun zaman ilgilenmediler, bunun bir neticesi olarak burası ‘Yok’ sayıldı.

Eurasia’nın kalbi, Çin seddinden Karpatlara kadar uzanan büyük step-bozkır olup, kuzeyden Sibir taygası şeridi, güneyden İran yaylası çöl ve vahalarıyla sınırlıdır. Eskiden Grekler bu bozkıra Skifiya, İranlılar Turan, Çinliler ise ‘Kuzey Barbarları Bozkır’ -Bey-hu derlerdi.

M.Ö. III. yy.da eski göçebelerin yerini, Türkçe konuşan Hun, Türküt, Uygur, Kıpçak ve Oğuzlar almış olup, araştırmamız bunların etnik tarihine tahsis edilmiştir.

XIII. yy.da bu halklar camiasının Türk kolu yerine Moğollar geçti, fakat onlar kısa zamanda Türk halkları ile kaynaştılar ve Büyük bozkırın etnografik haritasını karıştırmakla beraber onun ekolojisini, tarihini, kültürünü ve Eurasia’nın komşu memleketlerle münasebetlerini yıkmadılar.

Bununla beraber, hususî araştırmayı gerektiren yeni bir 'zaman rengi' ortaya çıktı. Bu ise, erken orta çağı anlamadan gerçekleştirilemezdi. İşte bu yüzden yazı hayatımın yarısını, komşu memleketlerin tarihi ile bağlantılı olarak, Eurasia'nın kalbini incelemeye hasretmiş-tim, bu komşular: Orta Asya, Tibet Pamir dağlık bölgesi ve Büyük bozkırın kuzey-batısındaki eski Rus idi. Göçebe dünyasının Azerbaycan ve Gürgen'de İslâm kültürü ile kaynaşması incelenmeden, Türk süper halkının meydana geliş tarihi tek taraflı ve tamamlanmamış olarak kalırdı.

Eurasia'nın step halkları olan Rus ve Turan'nın kendi kültürleri ve mertlik ve doğruluk geleneği mevcut olup, bunlar şövalye Avrupa, filozof Hindistan ve bilgin Çin'den hiç de geri kalmamıştır. Türk göçebelerinin 'vahşiliği' ve doğu Slavlarının 'iptidailiği', haçlı seferleri devri diplomatlarının ustaca uydurmaları olup, bunlar küçük burjuva iftirası şeklinde XX. yy.a kadar canlı kalmıştır."(S. 3-4).

Eurasia meselesi.

Asyanın orta kısmı ile Avrupanın doğusunu içine alan ve muayyen bir step-bozkır şeklinde kendi başına bir kıta gibi mutalâa edilen Eurasia (Europa-Asia = Avrupa Asya) tabiri bir rus icadıdır. Bu yüzyılın başlarında bazı yazarlar tarafından kullanılmış olan bu tabir, ihtilâlden sonra Prag ve Paris'te yuvalanan muhaceretteki eski Rus devlet ve bilim adamları tarafından 1924'lerde tekrar canlandırılmış ve milliyetçi Rus komünist tarihçi ve siyasetçileri tarafından da benimsenmiştir. Komünist rejim hayranı birçok batılı tarihçi ve dilcilerin de bunun destekledikleri görülmüştür.

Ancak Fin tarihçi ve dilcileri, Eurasia'nın kuzeyinde yaşayan kendileri ile kardeş birçok Fin-Ugor kavimlerinin durumunu ve runik Skandinav işaretlerle Türk-Orhon yazıtları arasındaki benzeşimleri göz önünde tutarak, Eurasia'nın kuzey şeridini bu politikanın dışında mutalâa etmişler ve: "Fin-Baltık ve Ural-Altay kavimlerinin, tunç devrinden beri büyük bir kuzey birliği teşkil ettiklerini" söylemişlerdir. Bu fikirlerin öncülüğünü yapan Fin arkeologu J.R. Aspelin (1849-1915) ve sonraları A.M. Tallgren (1885-1945) olup, taraftarları, 1926'da Tallgren tarafından kurulan "Eurasia Septentrionalis Antiqua" (Eski Kuzey Eurasia) dergisi ile fikir savaşını devam ettirmişlerdir. Fakat, Bilhassa Stalin devri Sovyet yazarları işe siyaset karıştırarak, Fin bilginlerini ağır bir dille suçlamaya girişmişlerdir. Meselâ, eski Türkçe uzmanlarından A. Bernştam bir eserinde şöyle diyor: "Böylece, Aspelin, Tallgren vb.ların kuzey teorisi, Sibirya'daki runlarla kuzey Skandinav runları arasındaki şekli benze-yişe ve büyük Çin seddinden Botna körfezine kadar uzanan kültür birliği fikrine dayanarak, Fin burjuazisinin, eskiden Finlerin anavatanı olduğunu iddia ettikleri, vasiyet edilmiş bu yerlere sahip olma fikrinin bir ifadesidir" (Sotsial'no-ekonomičeskiy stroy Orchono-Yeniseyskich Tyurok, 1946, s. 22-23).

Durumun tenkidi ve muhalifler.

Her ne kadar Sovyet-Rus yazarları Eurasia'yı Çin seddinden Karpat'lara kadar uzanan birlik şeklinde bir bütün olarak göstermek istemekte iseler de, coğrafi bakımdan bunun pek isabetli olmadığı haritaya bir göz atmakla hemen anlaşılır. Burada step-bozkırın olmak üzere, iklim şartları bakımından da, üzerinde yaşayan insanlar bakımından da birbirinden oldukça farklı iki büyük saha vardır. Bu iki muazzam saha kuzeyde Ural dağları ve güneyde Hazar denizi ile birbirinden ayrılmış olup, birinden diğerine ancak bunların arasındaki "kapı" gibi açıklıktan geçilebilir. Tarih boyunca doğudan batıya ve batıdan doğuya türlü milletler hep buradan geçtikleri için, bu açıklığa "Kavimler Kapısı" denmiştir.

Tarihî adlandırmaya gelince, yazar Gumilev'in sözleri bu konuda pek isabetli olmasa gerek, şöyle ki: Grekler Skifiya tabiri ile daha çok güney Rusya bozkırını, İranlılar Turan derken ancak Türk ülkesi olan Orta Asyayı kastetmişlerdir. Çinlilerin, Bey-hu (Kuzey Barbarları bozkırı) sözleri ile ancak Çin seddininin kuzeyindeki mahdut yerlerle oradaki Hunları düşündükleri açıkça görülmektedir. Yani, bundan iki bin ve hattâ daha fazla yıl önce kullanılmış olan bu tabirlerin, XX. yüzyılda ortaya atılarak propagandası yapılan "Eurasia" fikrinin ispatı için zorlanarak ortaya atılmasının doğru olup olmayacağı, tarihî bir araştırma konusu olarak karşımızda durmaktadır.

Fin bilginleri hakkında ağır sözler sarfeden Sovyet yazarı A. Bernştam gibi önümüzdeki eserin sahibi L.N. Gumilev da batı dünyasını, Slavları "iptidai" ve Türk göçebelerini de "vahşi" saymakla itham etmekte ve böylece "Eurasia"nın batı kısmındaki Ruslarla doğusundaki Türk topluluklarını ortak kadere sahip iki topluluk olarak göstermektedir. İşte "Eurasia"nın esas manası ve maksadı burada düğümlenmiş bulunuyor, yani: Eurasia taraftarları için esas problem iktisadî olmaktan önce halklar ve milletler meselesi olup, ileride burasını yalnız Rusça konuşan bir tek milletten ibaret bir ülke halinde görmeyi düşünüyor ve böylece siyasi ve iktisadî yönlerden Rusyanın yeni bir hız kazanacağını ümit ediyorlardı.

Yirminci yılların slavophil Eurasia taraftarları, burada çok eskiden beri kültür birliğinin mevcut olduğunu iddia etmişler, ve bunun eski Helen kültüründen kaynaklanan Bizans tesirindeki Rus kilisesi ile temsil edildiğini söylemişlerdir. Onlar, bizzatıhi mevcut olan, kendine has Rus-Eurasia kültüründe batı ve doğu tesirlerini katıyetle reddetmişlerdir.

Halbuki XIII. yy.da başlayıp gelişen Türk-Moğol istilâsı neticesinde Bizans kültür unsurları Asya tesirleri ile kaynaşarak yeni bir halita meydana gelmiş ve I. Petro tarafından Batı Avrupa'dan idhal edilen batı unsurları bu halita üzerinde işlenmiştir. Rus-Ortodoks kilisesi idaresinde Rus imparatorluğunun doğup yayılması bu yollardan geçmiştir.

Elbette ki, Eurasia Fikrine karşı çıkan muhalifler de vardı. Onlara göre Eurasia taraftarları "dindar Bolşevikler" olup, Slavophil'lerle Bolşeviklerin gayri meşru birleşmesinden ortaya çıkan "Bastard" (piç)tirler. Hiç şüphesiz, Euraisa'cılarla Bolşevikleri birleştiren noktalar da vardı: Meselâ muayyen devlet şekillerinin reddi ve birinci dünya savaşına kadar Rusyada mevcut olan bütün "kültür" varlığının inkârı gibi. Her iki taraf da bunların yıkılmasını ve yerine yeni bir kültürün getirilmesini istiyordu. Bolşevikler eskiye "Burjuva", yeniye "Proletar" derken, Eurasia'cılar bunlara karşılık "Roma-German" ve "Millî" tabirlerini tercih ediyorlardı. "Burjuva" ve "Proletar" sözleri ilerlemiş bir cemiyetten geriye gitmeyi ifade edeceğinden, Eurasia'cılar bunları kabul etmediler, "bu bir yükseliş değil, alçalıştır" dediler. Otuzuncu yıllarda iki taraf da Batı Avrupa sömürgeciliğine karşı olup, Eurasia'cılar: "Milletlere hürriyet" derken, Bolşevikler: "Milliyetçilik yolu ile Beynemilecilik!" diyorlardı.

Şimdi 90-ıncı yıllarda Bolşevik-Komünist dünyasında çok şey değişmiş bulunuyor. Sosyalist birlik dağılmış, Marxizm, Leninizm, Stalinizm çökmüş ve esir milletler için yeni ufuklar açılmıştır. Fakat coğrafi bir varlık olarak Eurasia "ülkesi" de, Eurasia fikri de yaşamaktadır. L.N. Gumilev'in 1990'da basılmış önümüzdeki eseri, bunun açık bir delilidir.

Eserde Türkler ve Türk tarihi. "Türküt" meselesi.

L.N. Gumilev'in eserinde Batı Avrupa, Eurasia'ya karşı menfi tutumundan dolayı sert bir bile suçlanmakta ise de, ülkenin Turan bölgesinde m.ö. III. yy.da ortaya çıkan "Türkçe konuşan" halklar hakkında hiç de menfi dil kullanılmamıştır. Son 50-60 yıldan beri birçok Sovyet yazarlarının yaptığı gibi Gumilev da "Türk, Türkler, Türk halkları, Türk

boyları" tabiri yerine birçok yerde "Türkçe konuşan halkalar"dan bahsetmektedir. Bunun politik manası şudur: "Türkler, ırk olarak Slavlarla aynı cinstendir, aslında Ruslarla Türkler arasında bu bakımdan bir fark yoktur. Ancak bu halkın Eurasia'nın doğusundaki bölümü, her nasılsa dil olarak Türkçeyi almış, batı kısmı ise Slav dillerini konuşmakta devam etmiştir. Bu yüzden, 'Türkçe konuşan halklar' da Rusça konuşmaya başlarsa Eurasia'da dil ve millet birliği sağlanmış olur." Bununla beraber Gumilev durum gerektirdiği zaman "Türk" sözünü de ve aynı zamanda: Hun, Avar, Bulgar, Hazar, Uygur, Kuman, Peçeneg, Guz-Oğuz vb. gibi Türk boy ve halk adlarını da rahatça ve yerinde kullanıyor. Türlü Türk haklarının tarihini de tarafsız bir şekilde ve hattâ yükselterek anlatıyor.

Fakat VIII. yy.ın ortalarında Orhon abidelerini yazıp bırakmış olan, Köktürk Kağanlığının kurucusu Türkler için, son yıllarda bazı Türkologlar arasında moda olan "Türküt" tabirini kullanması biraz şaşırtıcıdır. Yazar bu konuda şöyle diyor:

"Aşına, ülkesinin Tabgaçlar tarafından zaptından sonra ordusunu, savaşçıların aileleriyle birlikte Gobi üzerinden kuzeye götürdü ve Altay yamaçlarında yerleşerek Jujanlar için demir işletmeye başladı. Bunlar, Türk halklarının cedleri idiler. Halk adını, sözün bugünkü lingvistik manası ile almamak gerekir. XIX. yy.da onlara Çince'de 'Tukyu', Moğolcada 'Türküt' derlerdi. Biz de öyle diyelim. -üt Moğolca çoğul ekidir. Konuşma dilleri Siyenbiçe, yani eski Moğolca olan Jujanlar da onlara 'Türküt' demişlerdir". (S. 143-144).

Şimdiye kadar hiçbir Türkçe metinde rastlanmayan Moğolca bu "Türküt" sözünün Türkoloji için ne gibi bir fayda sağlayacağı şüpheli bir merak konusudur. Gumilev'in yukarıda naklettiğimiz sözleri de bu bakımdan bir açıklık getirmemektedir. Bu hadise Rusya İmparatorluğunun kuruluşu sırasında bütün Türk boyları için "Tatar" sözünün kullanılmış olduğu zamanları hatırlatmakta ve herhalde Eurasia teorisi için uygun bir terim olacağı düşüncesiyle ortaya atılmış olsa gerektir.

Eserde kullanılan metod.

L.N. Gumilev'in "Hazar etrafının bin yıllığı" adı bu eseri tarih, etnoloji ve coğrafyanın bir sentezi olup, beşeri ve tabii ilimlerin kaynaşma noktası üzerinde kurulmuştur. İçinde ne Marx, ne Lenin ve ne de Stalin var. (Yazar, eserinde Lenin ile Stalin'i hiç zikretmemiş ise de, herhalde 'Ne olur ne olmaz' düşüncesiyle K. Marx ve F. Engels'in eserler külliyatından bir iki not düşmeden yapamamıştır, bk. s. 20 ve 295. Sanki isim değiştirmiş bir Marxizm'le karşı karşıyayız). Onların yerini Eurasia, coğrafya, zaman ve mekân içinde insanlığın tarihi almış. Bu insanlık türlü adlar altında farklı dilleri konuşan türlü milletler halinde karşımıza çıkmaktadır. Fakat eserde ırk meselesine yer verilmemiş, yani beşeriyetin bölünmesi ırk esasında yürütülmemiştir. Burada Avrupa milletleri olduğu gibi, hiç küçültülmeyen Hindli ile Çinli de var, Moğol da var, Türk de var. Fakat Batı dünyası tarafından ihmal edildiği kanaati ile en çok Hunlar, eski Türkler, Uygurlar, Oğuz ve Kıpçaklar üzerinde durulmuştur. Turan step-bozkırlarını çevreleyen Çin, Yakın Doğu, Bizans ve Avrupa tarihi de karşılaştırılmalı bir şekilde ele alınmıştır.

Eserde tatbik edilen metod üzerine yazar şöyle diyor:

"Gelenek halindeki tarih araştırmalarında mevcut kaynaklar incelenerek belirli bir zaman ve mekân içinde ancak hadiselerin sıralanması yapılabilir, bunlar arasındaki bağlantı ve hadiselerin mantığı, bu esnada kısmen kenarda kalabilir. Böylece dikey bir gelişme hayali ortaya çıkar, fakat zikzaklar, kopmalar ve patlamalar, sanki tesadüfi imiş gibi gözden kaçabilir. Etnoloji metodu, yalnız bir memleketin ve komşusundaki halkların tarihindeki

boşlukları doldurmaya imkân vermekle kalmaz, bundan fazla olarak Eurasia'nın etnik tarihini bir bütün olarak anlamamıza da yardım eder". (S. 5).

Birkaç ilmin sentezi şeklinde karışık bir metotla işlenen bu araştırmada yazar, çoğu Latince köklerden yapılan birçok terim kullanmış ve V.Yu. Yermolayev tarafından tertip edilen bunlara ait küçük bir açıklamalı sözlük kitabın sonuna eklenmiştir. (S. 297-304). Eser XI Bölüm üzerine tertiplenmiş ve tarihî hadiseler için tafsilâtli sinkronik ve diakronik cetveller eklenmiştir. (S. 249-252/252-273/278-284).

Bibliyografya meselesi ve eserin adı

Yazarın kullandığı kaynakları incelediğimiz zaman hayretle görüyoruz ki, hiç bir yerde "Türkiye" ve "Türkiyeli yazarlar"dan söz edilmemiştir.

İslâmî Arap ve Fars tarihçi ve ediplerinden İbn Haldun, Taberî, Firdevsî, Gardizî, İdrîsî, İbn Munkız'ın adları geçmekte ise de, Kaşgarlı Mahmud, Farabî, İbn Sina, Fuad Köprülü, Necip Asım, R.R. Arat, Hüseyin N. Orkun vb. gibi Türk bilginlerinin adlarına rastlamıyoruz. Eskilerden ancak bir yerde Ebul-Gazi'nin (s. 240) ve modern Tatar ve Türkmen yazarlarından Halimow (12), Gafarov (57), Magometov (150-151), Karimullin (71)'in adları ile karşılaşılıyor. Fakat Türkiye'nin adı hiç geçmedikten başka, sanki Türkiye'de Orta Asya tarihi üzerinde hiç çalışılmamış gibi yok farzedilerek bu mesele atlanmıştır.

L.N. Gumilev, her nedense Eurasia sözünü eserin kapağında kullanmaktan çekinmiş ve "Hazar etrafı" tabirini tercih etmiştir. Bu yüzden eserin adı ile içindekiler arasında bir tezat meydana gelmiştir: Çünkü, Eurasia Hazar denizini her taraftan çevirmez, onunla ancak doğudan ve kuzeyden temas halindedir.

Netice

L.N. Gumilev'in "Hazar etrafı halkların bir yıllık tarihi" adlı eserinin dilimize çevrilecek yayınlanmasının faydalı olacağı kanaatındayım. Bazı noktalarda tarihçilerimizin sert tenkidlerine hedef olacağı beklenebilirse de, büyük kısmı Türk tarihine tahsis edilen ve hususî bir metotla meydana getirilen bu eserin Türkçe olarak da yayınlanması, kuzey komşumuzun Eurasia ve onun Türk halklarının yaşadığı Turan denen doğu kısmı hakkındaki düşünce ve maksatlarını anlama bakımından faydalı ve yerinde bir hizmet olurdu.

PROF. DR. AHMET TEMİR

